

נשים במצות עשה של בנין המקדש

הרב מנחם פליקס

כתב הרמב"ם בפרק א מהלכות בית הבחירה הלכה יב: "אין בונין את המקדש בלילה... והכל חייבים לבנות ולסעד בעצמם ובממונם אנשים ונשים כמקדש המדבר". ובכסף משנה שם ציטט את הפסוקים הנוגעים למקדש המדבר (= המשכן): "ויבאו האנשים על הנשים" "ויעשו כל חכמי לב" "וכל אשה חכמת לב בידיה טו".

מה שהוצרך הרמב"ם להביא ראיה מהמשכן, הוא מפני שלולא כן היינו סבורים שנשים פטורות מפני שהיא מצות עשה שהזמן גרמא שהרי אין בונים בלילה כמו שכתב בריש ההלכה ושכנראה לכן כתב הדברים בהלכה אחת.

אלא שאם כן צריך להבין מה הראיה מהמשכן, הרי יש לומר שאע"פ שאינן בכלל הציווי, מ"מ השתתפו בבנין כמי שאינן מצוות ועושות. וכמו שמצאנו במחצית השקל שקטנים ונשים אינם מצווים ואעפ"כ אם שקלו מקבלים מהם, כמו שכתב הרמב"ם בפ"א מהלכות שקלים ה"ז: "הכל חייבין ליתן מחצית השקל... אבל לא נשים ולא עבדים ולא קטנים, ואם נתנו מקבלים מידם". ואם כן יש לומר שהוא הדין לענין בנין המקדש, אינן מצוות וממה שמצאנו שהשתתפו בבנין המשכן אין ראיה.

בגמרא מנחות מב ע"א: "אמר רב יהודה אמר רב, מנין לציצית בעובד כוכבים שהיא פסולה, שנאמר דבר אל בני ישראל ועשו להם ציצית, בני ישראל יעשו ולא העכו"ם יעשו". והנה בגמרא קידושין לג ע"ב שנשים פטורות מציצית דהוי מצות עשה שהזמן גרמא ואעפ"כ כתבו התוס' מנחות שם ד"ה "מנין", דמשמע שדוקא העכו"ם פסולים לעשות ציצית הא אשה כשרה. וכ"כ הרא"ש שם סימן יב. אמנם דעת רבנו תם בתוס' גיטין מה ע"ב ד"ה "כל שישנו", דנשים פסולות מלעשות ציצית מידי דהוה אתפילין דדרשינן בהו כל שישנו בקשירה ישנו בכתיבה והוא הדין דפסולות אף לאגוד לולב וכדומה. אמנם התוס' שם, חלקו על ר"ת, דמדמעטינן נכרים מבני ישראל אלמא דאף נשים כשרות, דבני ישראל מיקרו. והמרדכי במנחות סימן תתקמט הביא את דעת ר"ת הנזכרת בשם יש מפרשים, דנשים פסולות מהטעם הנ"ל ודחה דעה זו בשם ר"י, כפי שדחה בתוס' בגיטין.

מיהו בשם מהר"ם כתב שהיה מקפיד שלא להניח נשים לעשות, שמי שפטור מן הדבר, אינו פוטר אחרים. טעמו של המהר"ם כפי שכתוב במרדכי, אינו מובן, שהרי בעשיית הציצית אין האשה פוטרת את חיוב המצוה שעל האיש, וכן העיר עליו הר"י מרדכי בנעט בהגהות שם ונשאר בצריך עיון. וכנראה כוונתו של המהר"ם הוא כטעם הר"ת שמי שפטור מקיומה של מצווה, אינו יכול ליצור חפץ של אותה מצווה, שאחרים המחויבים במצוה זו יוכלו לקיימה בחפץ זה. זהו לדעתם יסוד כללי, הנלמד מוקשרתם וכתבתם שבתפילין. בהגהות מיימוניות על הרמב"ם הלכות ציצית הנ"ל, כתב טעם נוסף לפסול ציצית העשויה ע"י אשה, מאותו מיעוט שפסלין ציצית העשויה ע"י נכרי, משום דכתיב בני ישראל ועשו, בני ולא בנות, כ"כ בשם מורו, ובכית יוסף סימן יד ציטט טעם זה בשם המהר"ם.

נמצא שלענין ציצית העשויה ע"י אשה, קיימת מחלוקת בראשונים: יש המכשירים, יש הפוסלים מטעם בני ולא בנות, ויש הפוסלים מדין כללי הנלמד מתפילין הפוסל עשית חפץ של מצוה ע"י מי שאינו מצווה בקיומה של מצוה זאת. הנפקא מינה בין שני הטעמים הללו לפסול, הוא במקום שלא כתוב הלשון בני ישראל, כגון אגידת לולב.

אם היינו מניחים שהרמב"ם פוסל עשיית ציצית ע"י אשה מטעם בני ולא בנות, היה צריך לפטור נשים מבנין המקדש, שהרי גם במצוה זו הלשון היא "דבר אל בני ישראל ועשו לי מקדש", וא"כ נימא בני ולא בנות. יתר על כן בנין המשכן שנעשה אף על ידי נשים היה צריך להפסל, ובאמת צריך עיון כיצד יפרנסו הראשונים האומרים טעם זה ביחס לציצית, את הפסוקים המצוטטים בכסף משנה והמורים שנשים נטלו חלק בבנין המשכן.

ונראה לבאר ראשונים אלו כך: אמנם כל היכא שכתוב בני ישראל, מתמעטות בנות ישראל, אבל הבודל יש בין עשיית ציצית לבנין המקדש, עשיית ציצית איננה מצוה, היא רק הכשר מצוה, על כן אין המיעוט יכול להתפרש שהוא בא לפטור נשים, שהרי אף הגברים אינם מצווים בעשייה, ועל כרחך המיעוט של הנשים בא לפסול את עשייתן ולא לפוטרן. אבל בנין המקדש, הוא עצמו מצוה ועל כן המיעוט בני ולא בנות יתפרש כפטור מן המצוה ולא כפסול, ואע"פ שפטורות, מ"מ עשו כמי שאינן מצוות. אבל את הרמב"ם המחייב נשים במצות עשה זו אי אפשר להסביר כך (בהנחה כנזכר לעיל שהוא פוסל נשים מעשיית ציצית מטעם בני ולא בנות).

אמנם אם נניח שהרמב"ם סובר כר"ת שהפטור ממצוה אינו יכול ליצור את החפץ הדרוש לקיומה של מצוה זו, אם כן כל שכן היכא שהמעשה אינו רק הכשר אלא הוא עצמו מצוה ויוצר חפץ של קדושה, כל שכן שא"א שהמעשה הזה יתבצע ע"י מי שאינו

בר חיוב, ואם כן מוכח שפיר שנשים מצוות במצות עשה זו, שאם לא כן לא יכלו להשתתף בבנין המשכן.

אלא שמסתימת לשון הרמב"ם בהלכות ציצית הנ"ל, נראה שסובר להכשיר ציצית העשויה ע"י נשים וכמו שסוברים רוב הראשונים דלא כר"ת וכמו שפסק המחבר בסימן יד. ואם כן הדרא קושיא לדוכתא, שמהעובדה שנשים השתתפו במלאכת המשכן, אין ראייה שמצוות במצות עשה זו, שהרי יש לומר שאינן מצוות ובכל זאת עשייתן כשרה כשם שבציצית אינן מצוות ועשייתן כשרה.

וגם על ר"ת יש לשאול, למה למד ממה שמצאנו בתפילין לפסול עשיית כל חפץ של מצוה שנעשה ע"י מי שאינו מצווה בה, הרי במשכן מצאנו לכאורה להפך, שאע"פ שנשים אינן מחוייבות במצות עשה של הבנין דהוי מצות עשה שהזמן גרמא, בכל זאת השתתפו במלאכה, ואם כן נלמד מכאן לכל התורה כולה, ובמה הלימוד מתפילין חזק יותר מהלימוד שיש ללמוד מהמשכן.

ונראה לבאר, שההנחה הראשונה שהנחנו, שמצות בנין המקדש הינה מצוה שהזמן גרמא, אינה מוכרחת מכמה פנים:

לגבי מילה, שנינו בקידושין כט ע"א: "איהי מנלן דלא מיחייבא, דכתיב כאשר צוה אותו אלוקים - אותו ולא אותה". והתקשו הראשונים למה לי קרא לפוטרה, תיפוק ליה דהוי מעשה שהזמן גרמא דהא אין מלים אלא ביום.

ותרץ הריטב"א וזה לשונו: "התם הוא במצוה דנפשא, אבל הכא במצוה דבנה הוה אמינא דמחייב, דלא גרעה מבית דין דמחייבי למימהליה, להכי איצטריך קרא למיפטרה דכתיב אותו ולא אותה". עכ"ל.

והנה דברי הריטב"א ניתנים להתפרש בכמה פנים: המנחת חינוך במצוה לב, הסיק מהריטב"א שנשים חייבות במצות עשה של שביתת בהמה למרות שזו מצוה שהזמן גרמא דדוקא במצוה שבגוף הן פטורות אם הזמן גרמא, אבל כל שהמצוה היא על דבר אחר לא קיים הפטור הזה ורק במילה נפטרו נשים מלימוד מיוחד כנזכר לעיל. וכך כתב גם במצוה קיב, גבי שביתת קרקע בשביעית. המנחת חינוך הבין אם כן בדעת הריטב"א שפטור הנשים ממצות עשה שהזמן גרמא לא קיים כאשר המצוה היא לפעול על עצם אחר. (אפשר שההגדרה הנכונה היא, שבמצוות גברא אמרינן דאיתתא לא מיחייבא אם הן תלויות בזמן, מה שאין כן במצוות המוטלות על החפצא).

לפי הבנה זו בריטב"א, אין לפטור נשים ממצות עשה של בנין הבית, אף שהיא תלויה בזמן, שהרי ודאי שמצוה זו הוי כמילה ושביתת קרקעות ושביתת בהמה שכולן מוטלות על החפצא ולא שייך בהן פטור הזמן גרמא. (אמנם לכאורה קצת קשה לאידך גיסא, אם

אמנם אין כאן הפטור של הזמן גרמא, מהיכא תיתי שתפטרנה ולמה צריך להביא ראיה מהמקרא שחייבות כשם שהשתתפו במלאכת המשכן, אבל יש ליישב).

אבל התורת חיים הבין בריטב"א אחרת: את מצות מילה המוטלת על האב, יש להבין שזו בעצם העתקת החיוב מהבן אל אביו (וראיה לדבר, שהרי עיקר המצוה שעל ביטולה חייבים כרת, הוא בשלא מל את עצמו משהגיע לחיוב), ועל כן דוקא במצוה זו, לא קיים הכלל הרגיל לפטור נשים מצד מצות עשה שהזמן גרמא (לולא הלימוד המיוחד - "אשר צוה אותו"), אבל בשאר מצוות אף אם קיומן הוא בביצוע על חפצא אחרת, חזרנו לכלל הרגיל שבמצות עשה שהזמן גרמא, נשים פטורות. ולפי הבנה זו הדרא קושיא לדוכתא, מהיכא תיתי לחייב נשים במצות בנין המקדש, וממה שהשתתפו בבנין המשכן הרי אין לכאורה ראיה כפי שנתבאר.

ולענ"ד, אפשר להבין הבנה שלישית בריטב"א: יש להבין שהחיוב המוטל על בי"ד למול את התינוק היכא דלא מהליה אבוהא, הוא חיוב שמוטל בעצם על כל ישראל, ומה שאמרו דחייבין בי"ד לממהליה, אינו מחיובי בי"ד, אלא שהבי"ד הוא הכלי הציבורי לקיום המצוה הזאת המוטלת על הציבור כולו, והיה מקום לומר שבמקום שיש אם לתינוק, יוטל על האם ביצוע החיוב הציבורי הזה, דלא גרעה מבי"ד, ולכן הוצרכה התורה למעטה אף מהחיוב הזה.

סיוע להסבר הזה שהצענו בריטב"א, מצאנו בדברי המקנה הסובר שהפטור הנלמד מהפסוק "אשר צוה אלוקים אותו ולא אותה", אינו אלא לומר שלאם אין חיוב מיוחד למול את בנה הדומה לחיוב המיוחד שיש לאב, אבל בציווי הכללי של "המול לכם כל זכר" המוטל על הציבור, אין הכי נמי שאף נשים חייבות. אמנם בזה שונים דברי המקנה מדברי הריטב"א, שלדעת המקנה, באמת בחיוב הכללי המוטל על הציבור למול תינוקות שאביהם לא מל אותם, אף נשים חייבות, ולדעת הריטב"א אינו כן, אלא דזה גופא בא הפסוק למעט מהחיוב הכללי הזה.

אמנם ראיתי שיש הרוצים לומר בדיוק להיפך, שמצוות המוטלות על הציבור, אף אם הן אינן תלויות בזמן, נשים פטורות. אבל הרמב"ם לכאורה ודאי אינו סובר כך, מדמצאנו שחייב נשים במלחמת מצוה (פ"ז מהלכות מלכים ה"ד) וכן לא מצאנו שהגביל מצוות מינוי מלך (עשין קעג ופ"א מהלכות מלכים) לגברים בלבד. (אמנם ביחס למצוות הקהל, אמרו בגמרא קידושין לא ע"א, דהוי מצות עשה שהזמן גרמא ונשים היו נפטרות לולא החיוב המפורש בתורה, אבל יש ליישב).

על כל פנים, נמצא שכין לפי הבנת המנחת חינוך בריטב"א ובין לפי הסברנו בו, לא שייך לפטור נשים מבנין הבית מצד שהזמן גרמא, חדא, דזו מצוה המוטלת על החפצא,

ועוד, שהיא מצוה המוטלת על הכלל וחיוכם של הפרטים בה אינו אלא מצד היותם חלק מהכלל, וכשם שממילה לא היתה נפטרת לולא הלימוד המיוחד.

הטורי אבן בחגיגה (טז ע"ב, ד"ה בני" סומכין), יישב השאלה למה צריך מיעוט לפטור נשים ממילה באופן אחר: הא דאין מילה נוהגת בלילה, אין בו כדי להחשיב מצוה זו כמצוה שהזמן גרמא. דווקא היכא שזמן הפטור מבטל את אפשרות קיומה של המצוה שהיה חייב בה בזמן החיוב הקודם ומה שמתחייב בזמן החיוב השני הינו חיוב חדש שאינו מותנה בשאלה אם קיים או לא קיים את המצוה בזמן החיוב הקודם, דווקא אז זמן הפטור (כנדון דידן, הלילה) יוצר הפסק בין חיוב המצוה הקודמת ובין החיוב שהתחדש, נמצא אם כן שהחיוב החדש תלוי בזמן החדש, ועל כן זוהי מצות עשה שהזמן גרמא. אבל במקום שהחיוב בזמן החדש הינו דווקא אם לא קיים המצוה בזמן הקודם, אין להתייחס אל החיוב הזה כאל חיוב חדש דזהו בעצם המשך של החיוב הקודם והזמן שבינתיים לא היה בו ביטול של המצוה הקודמת, רק הפסק-מניעה באפשרות קיומה ואם כן זהו המשך של אותו החיוב הקודם ולא חיוב חדש הנוצר ע"י הזמן החדש ועל כן אינו נחשב זמן גרמא. ובמילה יש לומר שהחיוב למול בימים הבאים שאחרי השמיני, אינו חיוב חדש הנוצר מהזמן החדש, אלא זהו המשך של החיוב מהיום הקודם, ועל כן לא שייך בזה מצות עשה שהזמן גרמא שנשים תפטרנה ממנה ועל כן צריך מיעוט מיוחד. ועל פי דברי הטורי אבן הללו, גם כן מיושבת שפיר השאלה למה לא נפטור נשים ממצות עשה של בנין המקדש, דודאי גם בזה יש לומר כשם שאמר במילה, דהזמן החדש איננו יוצר מצוה מחודשת, אלא זה המשך של אותה מצוה שלא הושלמה בזמן בקודם, והזמן שבינתיים אינו ביטול למצוה הקודמת אלא רק הפסק.

התוס' רי"ד יישב הקושיה במילה בדרך אחרת: הגדרת מצוה זו, אינה מעשה המילה עצמו, אלא ההתעסקות בענין, להביא את התינוק למצב שיהיה נימול. אמנם מעשה המילה בפועל הינו דוקא ביום, אבל ההתעסקות למולו, שהיא כאמור המצוה, היא גם בלילה ועל כן אין זו מצוה שהזמן גרמא שהיינו פוטרים בה נשים, ועל כן צריכה התורה למעטן מלימוד מיוחד. ולפי זה, אין המוהל שנתמנה ע"י האב, פועל בהכרח כשלוחו והמצוה מתייחסת אל האב שהרי דאג שבנו ימול. (ויעוין בהר צבי יו"ד סי' ג דיון בשליח למצוה, שמעשה המצוה מתייחס אל המשלח, מי המברך, והביא גם מהברכה שמברך המוהל, אמנם לפי ההגדרה הזאת של המצוה, המוהל אינו פועל כלל כשליח, והאב מקיים את המצוה ישירות בהתעסקות למולו, ועל כן מעשה המצוה מתייחס אל המוהל ואם כן לא שייך לדון מכאן להיכא ששליח מקיים מצוה).

(לעצם הגדרת מצות מילה כחובה לעסוק בכך שהבן יהיה נימול, יעוין באבני נזר יו"ד שיט אות ח שהוכיח שפיר דאף התוס' ע"ז כז ע"א ד"ה 'אשה' סוברים כן בגדר המצוה ושאף האור זרוע כתב כך ודלא כהש"ך חו"מ שפב סק"ד דהמילה מוטלת דוקא על האב

ואפילו שליח לא מהני במצוה זו). (לפי הגדרה זו, שההתעסקות להביאו למילה, הינה מעצם המצוה, צריך ברור למה יכנסו הכנות אלו לגדר מכשירי מצוה ולא לגדר מצוה עצמה).

על כל פנים, לפי תרוצו זה של התוס' רי"ד, יש לומר אף לגבי מצות עשה של בנין המקדש, דאין המצוה דוקא במעשה הבניה בפועל, אלא כל ההתעסקות להביא למצב שיהיה שם בית, היא עצם המצוה (ולא רק מכשירי מצוה), וראה שמדויקים הדברים בלשון הרמב"ם שכתב "הכל חייבים לבנות ולסעד בעצמם ובממונם אנשים כנשים", וההתעסקות הזאת לבנין המקדש, שהיא היא המצוה, איננה תלויה בזמן ומצוותה גם בלילה ועל כן אין זו מצות עשה שהזמן גרמא ולכן אף נשים חייבות בה ורק ממעשה המצוה נמנענו בלילה.

וראה מה שכתב הרמב"ן (דברים יב, ה) על הפסוק "לשכנו תדרשו ובאת שמה": "שתלכו מארץ מרחקים ותשאלו אנא דרך בית ה' ותאמרו איש אל רעהו לכו ונעלה אל הר ה' אל בית אלוקי יעקב" עכ"ל. ומפליא הדבר שאע"פ שבהלכות בית הבחירה הביא הרמב"ם כמקור למצות עשה של בנין הבית את הפסוק ועשו לי מקדש המצוה ישירות על כך, הרי שבהלכות מלכים (א, א), גבי מצוות שנצטוו בכניסתם לארץ, כתב הרמב"ם: "לבנות בית הבחירה שנאמר לשכנו תדרשו וגו'", ולכאורה צריך עיון למה הביא הרמב"ם פסוק זה ולא את הפסוק ועשו לי מקדש כשם שהביאו בהלכות בית הבחירה, אמנם על פי הנ"ל מבואר, שאף שבפועל, מסיבות ידועות, נדחתה הקמת המקדש שלא הוקם אפילו בימי דוד ושסדר קיום המצוה בפועל, הוא דוקא אחרי קיומן של שתי המצוות הנוספות שנצטוו באותה עת, העמדת מלך והכרתת זרעו של עמלק, מ"מ זה דווקא לבניה בפועל אבל המצוה כוללת כאמור את כל ההכנות והדרישה לבית ה', ובזה כן היו חייבים מעת כניסתם לארץ ואמנם דוד קיים מצוה זו - "ויזכור לו ה' את כל ענותו אשר נדר לה' נשבע לאביר יעקב".

וראה עוד דברים נפלאים מאלה, מה שכתב הרמב"ן (שמות כה, י) גבי ארון שבשונה משאר כלים כתוב בו לשון רבים "ועשו ארון", לשון המתייחסת אל כל ישראל, וכתב על זה הרמב"ן וז"ל: "אמר הקב"ה יבואו הכל ויתעסקו בארון - שיזכו לתורה, והעסק שיתנדב כל אחד כלי זהב אחד לארון או יעזור לבצלאל עזר מעט או יכוונו לדבר" עכ"ל, הרי שלא רק התנדבות בלבד עולה כעשייה, אלא אפילו ע"י כוונה מקיימים את הציווי "ועשו". ולשון זו של "ועשו", היא ממש אותה לשון בה ניצטונו במצות הבנין כולו, שנאמר ועשו לי מקדש, ויש לומר אם כן שאף לגבי כללות המצוה, ההשתוקקות והדרישה הינן חלק מהמצוה. (דבר שאין צריך לומר הוא, שהשתוקקות אמיתית צריכה למצוא את ביטויה בעשייה בפועל, כאשר הדבר מתאפשר).

לפי זה מובן, שחלקים אלו של המצוה, חיובם תמידי ועל כן אין המצוה הזו נכנסת לכלל של מצות שהזמן גרמן ולכן אף נשים חייבות בה.

יהיו דברים אלו נר לזכרו של הרה"ג ר' בנימין הרלינג הי"ד,

צדיק וחסיד בחייו וקדוש במותו,

אשר דרישת המקדש וקדשיו מילאה את ישותו.

